

Dr Đorđe Stojanović

Fakultet za evropske pravno političke studije, Univerzitet Singidunum, Novi Sad

Ideaciona formulacija neprijatelja: slučaj Srbije

Apstrakt

Prvi deo članka analizira važnost i fundamentalne karakteristike Šmitove „ontičke“ distinkcije prijatelj-neprijatelj na formulisanje međunarodnog sistema i upoređuje njegov „realistički“ ekskluzijski pogled na identitet sa konstruktivističkim inkluzijskim pogledom na identitet. U drugom delu, rad propituje fenomen neprijateljstva kao jedno od najznačajnijih pitanja za konsolidaciju međunacionalnih odnosa u eksternom i internom funkcionisanju nezavisnih država nastalih raspadom Jugoslavije. U tome kontekstu, možemo videti značajnu promenu u srpskoj posleratnoj ideji neprijatelja: javni status radikalnog regionalnog (smrtnog) neprijatelja je zamenjen javnim statusom normalnog regionalnog neprijatelja, kategorija zlog dušmanina sa kategorijom opasnog neprijatelja. Ova ideaciona transformacija definiše političko polje za efikasnije nenasilne pristupe međunacionalnim problemima, ali ne garantuje nestanak nasilnih međunacionalnih konflikata in toto.

Ključne reči: neprijatelj, identitet, nacionalni konflikti, Karl Šmit.

1. Uvod

Posle pada Berlinskog zida, ratna dešavanja na Balkanu izazvana raspadom Jugoslavije su, nesamerljivo tragičnije i očiglednije nego u celoj istočnoj Evropi, rezultovala situacijom koja se konceptualno najsmelijer ili najzaoštrenije mogla komentarisati preko zamene jednog Karla: Marksa (Karl Marx) sa drugim Karlom: Šmitom (Carl Schmitt).¹ Stvoren je regionalni politički prostor u kome fenomen perpetuiranja međudržavnog ili međunacionalnog neprijateljstva, u smislu sadržajnog inaugurisanja šmitovskog političkog identiteta fundiranog na „ontički“ situiranom opozitnom paru prijatelj-neprijatelj, može postati standard u definisanju post-ratnog odnosa ex-jugoslavenskih federalnih, sada samostalnih, državnih entiteta. Pored toga, sa jedne strane, takvom „evropskom stanju stvari“

---

¹ McCormick, J. P. „Irrational Choice and Mortal Combat as Political Destiny: The Essential Carl Schmitt.“ *Annual Review of Political Science*, 10, 2007., str. 315.

možemo dodati i recentno kulminirale nesuglasice u mađarsko-slovačkim odnosima ili „petrifikovana“ mimoilaženja u makedonsko-grčkim i tursko-jermenskim odnosima, pa i kurdski, baskijski ili severnoirski problem. Sa druge strane, ne bi trebalo prenebregnuti ni globalne međunarodne momente kakvi su: napad na zgrade Svetskog trgovinskog centra od 11. 09. 2001 godine, koji je doveo do lociranja međunarodne mreže terorista kao nosećeg (apsolutnog) neprijatelja Bušove administracije i, s time manje ili više povezanih, ratova u Iranu i Avganistanu, te internacionalne krize i konfrontacije sa zastrašujućim ili potencijalno kataklizmičnim posledicama „meta-neprijateljstva“, poput dijaboličkog genocida u Ruandi, permanentnih nesuglasica u pakistansko-indijskim ili južnokorejsko-severnokorejskim odnosima. In summa, u relevantnost Šmitovih postavki za supstancijalna pitanja svetske politike (nacionalizam, identitet, ratovanje, ravnoteža moći, suverenitet, karakter međunarodnog sistema itd.) uopšte ne treba sumnjati.

Na toj liniji, prvi deo rada će propitivati Šmitovo apostrofiranje ljudske potrebe za političkim identitetom, opredmećene analitički intrigantnim distinkcijom prijatelj-neprijatelj, kao vertikalnom eksplanatornom bazom celokupnog međunarodnog sistema. Bez obzira na fokusiranost na identitet, zbog identifikovanja uzroka ratnih konflikata kao nepromenljive konstante čovekovog psihološkog ustrojstva, a ne preko funkcionalne zavisnosti od ideacionih elemenata, Šmitova pozicija se može odrediti kao bliža realizmu nego konstruktivizmu. Na toj liniji, dok inkluzijski postavljeni konstruktivistički identitet podrazumeva mogućnost da postane nosioc strukturne metamorfoze međunarodnog sistema u smeru formulisanja kvalitativno boljeg globalnog društva, dotle Šmitov ekskluzijski postavljeni identitet sugerise nemogućnost globalnih sistemskih promena. Za ovaj rad je, dakle, od relevantnosti interpretacija odnosa prijatelj-neprijatelj kao nečega što nije uslovljeno kontekstom, kao nečega što se uspostavlja kao „ishodišni princip“ političkog identiteta. Naime, naše „kolektivno sopstvo“ postoji kao distanca od „kolektivnog drugog“, ali tako da to „kolektivno drugo“ nije neki ideal drugosti, već „realno“ definisani neprijatelj.

Drugi deo rada, Šmitovu visoko-formalizovani konceptualnu postavku distinkcije prijatelj-neprijatelj propituje na nivou srpske ideje o neprijatelju. Možda za odnos prijatelj-neprijatelj u Šmitovoj, uslovno recimo, „meta-postavci“ i nije važna sadržajna kulturološka dimenzija ili kriterijum neprijateljstva (on je stalno promenljiv u zavisnosti od određene istorijske kontigentcije), ali on je svakako dat u određenom vremenskom momentu, pa analiza te datosti može imati signifikantne posledice za rešavanje animoziteta koji je kulminirao nasiljem. Dok prvi deo rada, makar na nivou šmitijanske percepcije fenomena, izlaže kako se

kolektivni neprijatelj mora imati ako se hoće ući u političko, drugi deo se bavi zašto je taj neprijateljski izbor u ex-Jugoslovenskom slučaju završio međunacionalnim sukobom.

2. Šmitovo shvatanje političkog identiteta

Ishodišna premisa Šmitovog definisanja političkog i distinkcije prijatelj-neprijatelj predstavlja shvatanje po kome svi relevantni konceptualne opservacije ljudskog života in genere počivaju na dualnim antitetičkim kategorijama (npr. moral na razlikovanju dobrog i zlog, estetika na razlikovanju lepog i ružnog, ekonomija na razlikovanju lukrativnog i nelukrativnog). U tom kontekstu, Šmitova percepcija političkog je izvedena iz postamentalne (dubinske) distinkcije prijatelj-neprijatelj.² Čovek ima inherentnu potrebu za političkim identitetom, koji može biti dosegnut jedino preko identifikovanja neke drugosti za neprijatelja vlastitog sopstva. Ergo, najviša tačka politike (ne političkog) je materijalizovana u aktu priznavanja neprijatelja kao neprijatelja.³ Usled toga što političko okruženje sadrži različite države, religije, klase i druge forme ljudskog kolektiviranja, grupne razlike proizilaze iz oblasti koja je, kako to Šmit kaže, „pluraverzalna“, a ne univerzalna.⁴ Grupna konfliktnost i međugrupni antagonizmi su kako neizbežni tako i perpetuirani (kontinuirani): čak i onda kada neki politički entitet anulira ili neutralizuje neprijatelja dolazi do neizostavnog recidivnog prepoznavanja nekog novog egzistencijalnog, disparatnog neprijateljstva. Takva konjunkcija je manje upućena na neku konačnu razliku među ljudima, koja uslovljava određenje drugog kao neprijatelja, a više na gravitiranje ljudi ka tome da stalno iznova reprodukuju „ominozno“ neprijateljstvo (to jest „ominoznog“ neprijatelja). Podrazumeva se da je celokupna postavka zavisna od pretpostavke da ljudski rod „genotipski“ ima potrebu za kreiranjem političkih grupa koje su priznate kao takve jedino kroz polarnost prema političkim neprijateljima. Opstajanje u međunarodnom sistemu podrazumeva očuvanje političkog identiteta, što povlači za sobom eliminisanje mogućnosti da jedan kolektivitet dosegne nivo opšteg inter-kolektivnog prijateljstva, pronalaženje političkog neprijatelja zarad vlastitog političkog identiteta je postulirano, zato što predstavlja njegov *conditio sine qua non*.

Po Šmitu, formacija prijatelj-neprijatelj mora da se shvati u egzistencijalnom i konkretizovanom, „objektivnom“ ili „materijalnom“, smislu, ona je inherentna realnost, nikako apstrakcija ili normativni ideal, relacija između opozita prijatelj-neprijatelj se ne može

---

² Schmitt, C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, Chicago, 1996., str. 25-27.

³ Ibid., str. 67.

⁴ Ibid., str. 53.

tretirati kao „imaginativno-metaforička“.⁵ Neprijatelj je nešto različito i tuđinsko, pa je u ekstremno kulminiranim (intenzifikovanim) stanjima konflikt (kolizija) sa njim „više nego moguća“ opcija.⁶ Simultano, ljudska raznolikost je opredmećena civilizacijom koja je bremenita potencijalnim konfliktnim žarištima. Političko je uvek povezano sa ratom, odnos prijatelj-neprijatelj svoje pravo značenje zadobija u referiranju na mogućnost ubijanja, fizičkog eliminisanja. Pri tome, političko se ne treba mešati sa ratom, čak ni sa glorifikovanjem istog, njegova mogućnost je ono što definiše areal političkog.⁷ Po pitanju države, distingviranje prijatelja i neprijatelja ima ambivalentno ispoljavanje. Sa jedne strane, takav koncept političkog podržava državu jer ona identifikuje specifične odluke koje određuju kako suverenitet tako i bazično političko jedinstvo kolektiviteta. Sa druge strane, ideja države pretpostavlja ideju političkog, dok inverzno presuponiranje nije nužno: drugi entiteti (nacija, crkva, sindikat ili neka druga društvena grupa) mogu zameniti državu kao politički entitet.⁸

Izgleda da koncept političkog utemeljen na antitetičkom binomu prijatelj-neprijatelj inkorporira egzistencijalnu odluku o prijateljima i neprijateljima koja konstituiše identitet kolektiva, asocijacije ili zajednice, a da se moral tek kasnije derivira iz tako formulisanog identiteta. Realnost, „predmetnost“ u shvatanju samo-identiteta kolektiviteta se ogleda i u činjenici da on nastaje iz stvarnih komponenti, iz „homogenizujuće supstance“, fizičke i moralne sličnosti opredmećene zajedničkom: rasom, uverenjima, sudbinom, jezikom, tradicijom i religijom.⁹ Ipak, Šmit nikako ne odustaje od infinitezimalnog, „ontičkog“ političkog traganja i pronalaženja neprijatelja. Identitet se ustanovljuje negativno preko definisanja neprijatelja: ono što mi jesmo zavisi od onoga ko su naši neprijatelji. Otvorena mogućnost da prijatelji postanu neprijatelji sugerise da je identitet fluidan i otvoren za redefinisavanje. Merila na osnovu kojih kolektiviteti determinišu vlastiti identitet se vremenom menjaju, mnogobrojne transformacije, razvoj i revolucionarni skokovi karakteristični za ljudsku istoriju rezultuju novim formama i dimenzijama političkog grupisanja.¹⁰ Političko grupisanje može proisteći iz religiozne, moralne, etičke ili neke druge oblasti sve dotle dok je primordijalna, proto-opozitnost na kojoj počiva dovoljno intenzivna da produkuje mogućnost fizičkog nasilja.¹¹ Pri tome, ne postoji neka dosledno specifikovana politička aktivnost: svaki

---

⁵ Ibid., str. 27-28, 33, 67-68.

⁶ Ibid., str. 27.

⁷ Ibid., str. 34.

⁸ Ibid., str. 37.

⁹ Schmitt, C. *Constitutional Theory*. Duke University Press, Durham, 2008., str. 258-260, 264-265.

¹⁰ Schmitt, C. *The Concept of the Political.*, op. cit, str. 47.

¹¹ Ibid., str. 37.

konflikt, bio on etički, religiozni ili ekonomski, može ući u sferu političkog ukoliko je njegov intenzitet dovoljan da razlikovanje transformiše u neprijateljstvo.¹²

Šmit diferencira privatne od javnih (političkih) neprijatelja, pozivajući se na terminološko razlikovanje koje je dijahronijski markirano još u starogrčkom i latinskom jeziku (*echthros* i *polemios*, to jest *inimicus* i *hostis*). Po njemu, neprijatelji su samo javni neprijatelji (a ne individue), samo grupe mogu biti neprijatelji, jer neprijateljstvo postoji samo onda kada se jedan kolektivitet, makar potencijalno, konfrontira sa drugim sličnim kolektivitetom (ovo se posebno odnosi na nacije).¹³ Za Šmitovu argumentaciju noseći kriterijum divizije prijatelj-neprijatelj (sadržaj identiteta) nije važan, politički izbor prijatelja ili neprijatelja je potpuno arbitraran, ne opravdava se i ne bazira se na razlozima, manifestuje apsolutnu odluku stvorenu iz ničega.¹⁴ On što se računa je forma identiteta, to jest da, bez obzira kako se samoodredio, narod stalno pokazuje volju da svoju političku egzistenciju odredi preko dihotimije prijatelj-neprijatelj.¹⁵ Dodajmo ovome nekoliko činjenica koje će biti važne za kraj ovoga segmenta rada, kada će se predložiti okvir za pojmovnu konstrukcija neprijatelja. Može se, dakle, reći da je privatni neprijatelj sadržajno bitno obeležen emocionalnošću, posebno mržnjom, dok odnos prema neprijatelju sa javnim statusom može biti komponovan i sa osećajnom emfatičnošću, ali svakako nije determinisan putem sentimenta („afektiranja“). Tako je za stare Grke maksima „pomoz prijatelju, naškodi neprijatelju“ predstavljala prvi princip društvene interaktivnosti, u helenskom je svetu moralno dobro i zadovoljstvo u nanošenju štete neprijatelju vrlo uticajna etička varijabla.¹⁶ Aristotel će u svojoj Retorici reći kako je dobro ono što je suprotno zlu, kao i ono čija je suprotnost korisna neprijatelju (dobro je da budemo hrabri, jer neprijateljima koristi da budemo plašljivi), dodajući da u nekim vanrednim situacijama ista stvar može biti korisna dvema suprotnim stranama (nesreća zbližava ljude kad ih pritiska zajednička opasnost).¹⁷ Iako će se Sokrat usprotiviti Polemarhovoј ideji da je pravičnost umenje koje prijateljima i neprijateljima donosi korist, odnosno štetu,¹⁸ jer pravičnom ne priliči da bilo kome čini bilo kakvo zlo,¹⁹ pitanje o neprijateljstvu u javnom funkcionisanju polisa zauzima važnu poziciju u struktuiranju Platonove idealne države.

---

¹² Ibid., str. 38.

¹³ Ibid., str. 28.

¹⁴ Schmitt, C. *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. University of Chicago Press, Chicago, 2005., str. 66.

¹⁵ Schmitt, C. *The Concept of the Political.*, op. cit, str. 28.

¹⁶ Blundell, M. W. *Helping Friends and Harming Enemies*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

¹⁷ Aristotel, *Retorika*. Nezavisna izdanja 40, Beograd, 1987., 1362b-1363a, str. 38-39.

¹⁸ Platon, *Država*. Beogradski grafičko-izdavački zavod, Beograd, 1983., 332d, str. 8.

¹⁹ Ibid., 335d, str. 13.

Shvatanje o razlikovanju privatnog i javnog neprijatelja u Šmitovim radovima implicira diferenciranje respektabilnog ili normalnog neprijatelja od apsolutne varijante, to jest zastrašujućeg ili kriminalizovanog neprijatelja. Nešto drugačije od šmitovski ustrojenog teorijskog vokabulara, za normalnog neprijatelja se može reći da „igra po pravilima“, to je neprijatelj čija neradikalnost („konvencionalnost“) po pitanju temelja samog poretka nije sporna. Nasuprot tome, apsolutni neprijatelj predstavlja radikalni izazov „ontičkim“ temeljima zajednice na meta-nivou (ne samo kao fizička pretnja, već i u smislu pretnje socijalnom imaginariju, prostoru referenci preko koga akteri valorizuju vlastite aktivnosti i aktivnosti drugih).²⁰ Drugim rečima, da se vratimo u „ortodoksne“ šmitovske teorijske tokove, respektabilni (normalni) neprijatelj je onaj sa kojim se, bez obzira na borbu, može sklopiti mir, dok je apsolutni neprijatelj onaj koji se treba ili uništiti (iskoreniti) ili kazniti i poniziti.²¹ Po Šmitu, od 17 veka o ratu se počelo suditi, u suprotnosti sa srednjevekovnom teološkom doktrinom pravednog rata, po njegovom ishodu a ne po intencijama, rat je postao legalno sredstvo za promenu datog sistema posedovanja, pa je realizovana humanizacija, racionalizacija i legalizacija ratovanja.²² U kontrastu prema ovome, moderno shvatanje rata inkorporira razdvajanje pravednog od nepravednog ratovanja, shvatanje koje od neprijatelja pravi zločinca, neprijatelja koji se više ne tretira kao legalno definisani neprijatelj (*iustus hostis*) već kao kriminalac, pa ga Šmit označava kao kvazi-teološki koncept rata.²³ Za razliku od zaoštrenijih oblika neprijateljstva i nasilja kulminiranih u nekom vidu ideološkog fanatizma, realistička interpretacija relacije prijatelj-neprijatelj konceptualno proklamuje „civilizovaniju“, „bonton“ varijantu nasilničkog odnosa prema drugima, metamorfozu zastrašujućeg neprijatelja u „klasičnog“ neprijatelja.²⁴ Poenta je u tome da se „rat u belim rukavicama“ tretira kao mogući rezultat sukoba interesa, rasterećen od intenzivnih ideoloških atributa, pa da kao takav može biti razrešen kroz neku formu kompromisa manifestovanog postizanjem mira.

Čovek, po Šmitu, predstavlja, ne zlo, već dinamično biće opasnosti, koje se zbog svoje neodredljivosti, nepredvidljivosti i neshvatljivosti nalazu u području rizika.²⁵ Problem se

---

²⁰ Buck-Morss, S. *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*. MIT Press, Cambridge, 2000., str. 12-13, 145.

²¹ Schwab, G. „Introduction.“ u Schmitt, C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, Chicago, 1996., str. 9-11.

²² Schmitt, C. *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. Telos Press, New York, 2003., str. 100.

²³ Ibid., str. 124.

²⁴ Desch, M. C. „It is Kind to be Cruel: The Humanity of American Realism.“ *Review of International Studies*, 29(3), 2003., str. 415-426.

²⁵ Schmitt, C. *The Concept of the Political*., op. cit, str. 60-61.

značajno usložnjava sa modernom realističkom premisom da, čak u sistemu gde su svi elementi stabilno dobrodušni i dobrohotni, neko ko ti je danas prijatelj može vrlo lako postati neprijatelj koliko sutra.²⁶ Šmit ne povezuje političko neprijateljstvo sa moralnim zlom (neko ko je moralno zao ne mora biti neprijatelj), već sa egzistencijalnom diskrepancijom između nas i neprijatelja. Njegova separacija političkog kao zasebne sfere je posebno problematična, jer implicira da političke odluke nemaju nikakve etičke reperkusije.²⁷ Sve u svemu, onaj kolektivitet koji ignoriše identifikovanje neprijatelja ne može da opstane kao politički entitet. On gubi šansu da na adekvatan način odreaguje po pitanju konkretnog nasilja usmerenog ka njemu, rizikuje da bude poražen u potencijalnom okršaju sa neprijateljom.²⁸ Ono što je još gore, ukoliko ne dođe do determinisanja neprijatelja, ukoliko grupa izgubi energiju, kapacitet ili volju za taj čin, potpuno gubi i šansu za samoodređenje: nestaje njen identitet, ukida se njena politička egzistencija (čak i kada bi se proglasila univerzalnim prijateljem, stvari se ne bi promenile: antitetički par prijatelj-neprijatelj je nužan, on ne napušta svet, već slabi kolektiviteti propadaju).²⁹

Pored nepobitnog značaja koji identitet igra u teoretskom opusu Karla Šmita, njegov rad ne možemo klasifikovati kao konstruktivistički već kao realistički. To proizilazi od toga što „demarkaciona linija“ između realizma i konstruktivizma nije simplifikovana zapitanost o tome da li su ideje važne, već da li ideje imaju dovoljno „propulzivne“ moći da međunarodni sistem pretvore u pravedniji i mirniji svet. Mada su neki oblici saradnje u međunarodnom sistemu mogući, ali samo kroz direktnu zavisnost od materijalnih faktora, realistički odgovor je, van svake sumnje, ne. Za Šmita, kolektivni identitet ne zavisi od afirmacije drugoga, već se kolektivna percepcija drugog izražava njegovim određenjem kroz prizmu nečeg egzistencijalno različitog, nečega što omogućava kontrapunkt u definisanju „sopstva“ kolektiviteta. Identitet je važan, on se bazira na interagciji i može se promeniti, ali njegova ekskluzijska podloga onemogućava velike transformacijske zahvate u smeru njegovog harmonizovanja, on je teorijski prevashodno povezan sa samopriznavanjem. Za konstruktiviste, promene su moguće. Ono što je primarno za ponašanje država je socijalno konstruisana ideaciona struktura međunarodnog sistema zasnovana na uverenjima, normama i pravilima, koja uslovljava razumevanje sveta i delovanje država (kada se ideje menjaju, menja se i percepcija državnih interesa i samo ponašanje). U tom kontekstu, formulisanje i

---

²⁶ Mearsheimer, J. *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton and Company, New York, 1999., str. 31.

²⁷ Scheuerman, W. *Carl Schmitt: The End of Law*. Rowman & Littlefield, Lanham, 1999., str. 248-249.

²⁸ Marder, M. „Carl Schmitt and the Risk of the Political.“ *Telos*, 132, 2005., str. 22.

²⁹ Schmitt, C. *The Concept of the Political.*, op. cit, str. 45-53.

forsiranje ideja poverenja, kooperativnosti i mira može dovesti do boljeg sveta.³⁰ Konstruktivistički postavljeni identitet je inherentno inkluzivan, on nužno zahteva potvrđivanje od strane drugih, „verifikovanje“ sopstvenog prava na postojanje i, bez obzira na potencijalno rivalstvo, jednakost sa drugim. Očigledno je da se tu, za razliku od Šmitovog samopriznavanja, radi o društvenom priznavanju. Logično je za pretpostaviti da ovo uzajamno afirmisanje između sopstva i drugosti može evoluirati u prijateljstvo, relaciju prijatelj-prijatelj, te dovesti do identiteta koji će status „prijatelja“ proširiti na celo čovečanstvo jedne potencijalne svetske države.³¹

3. Srpska ideja neprijatelja

Pre svega, može se reći da, sadržinski posmatrano, ideaciona formulacija neprijatelja manifestuje skup ideja, normi i koncepcija identiteta koji konstituišu okvir za promišljanje pretnji, suparništva i nasilja. Neprijatelj predstavlja izvor neprijateljske suprostavljenosti usmerene ka našem opstanku ili bitnim ciljevima, neprijateljski odnos može ali ne mora biti obeležen aktivnim nasiljem između nas (grupnog sopstva) i njih (grupne drugosti). Ideaciona formulacija neprijatelja obuhvata nasleđene i stvorene normativne komponente (nacionalne mitove, religijska ubeđenja, normirane standarde o hrabrosti, požrtvovanju, nasilju itd.), kao i načine ulaska i izlaska iz konflikata. Dve glavne perspektive koje su povezane sa ideacionom formulacijom neprijatelja su pogled na sebe i pogled na druge. Pogled na sebe podrazumeva šta određeni kolektivitet mora da učini kada se suoči sa neprijateljem, shvaćenim kao provera snage i vrednosti jednog kolektiviteta (manifestovanih preko određene rituala, stereotipeva i tradicionalnih obrazaca u ponašanju). Ideja drugih služi da bi ukazala na dve karakteristike kolektivnog identiteta: na relacionu dimenziju, u smislu da je identitet uvek konstituisan u odnosu na druge, i na ekskluzivnu dimenziju, u smislu da drugost omeđuje polje kolektiviteta, drugi određuje šta neko kolektivno sopstvo nije.³²

Pre same analize srpske ideje neprijatelja, bilo bi uputno ukazati na idejnu postavku neprijateljstva u drugoj Jugoslaviji. Jugoslovenski polit-kulturološki kod je bazično bio konstruisan na dva oblika neprijateljstva samo prividno utemeljenim na klasnim ideološkim premisama. Prvi oblik je bio unutrašnji neprijatelj (svi oni „reakcionarno-regresivni“ socijalni

---

³⁰ Wendt, A. „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics.“ *International Organization*, 46(2), 1992., str. 391-425.

³¹ Wendt, A. „Why a World State is Inevitable.“ *European Journal of International Relations*, 9(4), 2003., str. 491-542.

³² Rousseau, D. L. *Identifying Threats and Threatening Identities: The Social Construction of Realism and Liberalism*. Stanford University Press, Stanford, 2006., str. 12.

elementi, pojedinci ili grupe, koji su unutar jugoslovenske federacije zagovarali određeni tip promena koji nije bio kompatibilan sa ideal-komunističkim programom uređenja socijalističke zajednice), dok je drugi oblik bio spoljni neprijatelj (u varijanti „očekivanog“ kapitalističkog neprijatelja i varijanti „paradoksalnog“ sovjetskog neprijatelja). Unutrašnji neprijatelj je bio podjeljen na više podgrupa koje su ideološki posmatrano zahvatale široki ideološki prostor od pro-liberalnog insistiranja na povećanju građanskih sloboda do ekstremnih nacionalističkih ideologija. Omeđen ikonografijom i narativima koji su proizilazila iz ritualnih manifestacija bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, te spoljnopoličkom doktrinim miroljubive koegzistencije i nesvrstanosti, jugoslovenski identitet je svoju „proto-simboličku“ liniju našao u višenacionalnoj borbi protiv fašizma, supstancijalno dopunjenoj simultanom borbom protiv nacionalnih klasnih snaga („izdajnika“). Drugim rečima, jugoslovenska klasna revolucija je od samog svog nastanka bila obeležena apsurdnim nacionalnim predznakom. U svojoj snazi političkog oksimorona „nacionalni komunizam“, radnička jednakost je bila intenzivno prekrivena nacionalnom jednakošću, koja je svoju univerzalističku, anacionalnu „klasnu sublimaciju“ trebalo da pokaže na federalnom nivou.

U tom smislu, jugoslovenski identitet je bio prevashodno povezana za višenacionalnom antifašističkom hrabrošću, višenacionalnom antifašističkim žrtvovanjem, višenacionalnom antifašističkom odanošću, kao simboličko-vrednosnim regeneratorom jugoslovenstva, koji je, tek u drugoj instanci, trebalo da se nadogradi klasnim komponentama u monolitnom, jednopartijskom (a federalnom) diskursu. Ni koncept samoupravljanja nije mogao da izbegne ovakav nacionalni vrednosni predznak. Od Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. godine, uvođenjem etnofederalizma, otvoren je prostor za potpuno razvijanje zasebnih nacionalnih identiteta. Naravno, nacionalne istorije su postala osnova za „izmišljene tradicije“, koje su uspostavile kontinuitet sa prošlošću. Pod „izmišljenom tradicijom“ se podrazumeva praksa, simboličke ili ritualne prirode, otvoreno kontrolisana ili manifestovana preko prećutno prihvaćenih pravila, koja teži ka tome da preko ponavljanja usadi određene vrednosti i norme ponašanja u kratkom vremenskom roku, implicirajući vezu sa prošlošću.³³ Onoga momenta kada je nacionalna netrpeljivost postala osnovna politička razlika, dosegnut je najveći stepen unutrašnje tenzije i rat u Jugoslaviji je bio neizbežan.

---

³³ Hobsbawm, E. „Introduction: Inventing Traditions.“ u Hobsbawm, E. i Ranger, T. (ur.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985., str. 1.

Na ovome mestu, pokušajmo bliže odrediti prirodnog i neprirodnog neprijatelja. Za Sokrata prirodno neprijateljstvo predstavlja ono između Helena i varvara, dok sukob između Helena, koji su prirodni prijatelji, ukazuje na bolest Helade i naziva se neslogom.³⁴ Dakle, dok neprijateljstvo između helenskih polisa i varvara izražava nešto podrazumevajuće i očekivano, saobrazno dijametralnoj suprotnosti ova dva vrednosno-egzistencijalna sistema per se, dotle je neprijateljstvo i ratovanje između helenskih polisa manifestacija nečega što je izopačeno i problematično. Za specifičnu grupu ljudi, kategorija prirodnog neprijatelja će zavisiti od deskripcije i/ili selekcije neprijateljskih svojstva ili kombinacije svojstava postavljenih u prvi plan (rasni atributi, nacionalni atributi, religijski atributi, ideološki atributi itd.). Ergo, tako se obezbeđuje svrhovitost identifikovanja sa jednom grupom pre nego sa drugom i sama supstancijalna podloga razlikovanja. Identifikovanje prirodnog neprijatelja pomaže da markiramo druge koji su jednostavno različiti u odnosu na druge koji predstavljaju daleko ozbiljniji izazov (pretnju) jedinstvu kolektiviteta kome pripadamo i prema kojima u potencijalnom ratu ne važe nikakve ratno-pravne ili ratno-moralne norme.

U kontekstu ex-Jugoslavije, prirodne neprijatelje su predstavljali svi oni koji su na bilo koji način ugrožavali revolucionarnu partijsku elitu, to jest pod njenim uticajem formirani prostor normiranih tekovina (tradicije) Narodno-oslobodilačke borbe, kao nosioca autentičnog socijalističkog sistema, zasnovanog na ideološki presuponiranom „nacionalno-klasnom“ ili „nacionalno-radničkom“ jedinstvu. Tako, posle samog završetka II svetskog rata, kao jugoslovenske „čiste“ prirodne neprijatelje možemo identifikovati: SAD, manifestaciju zapadnoblokovskog imperijalističko-kapitalističkog modela, te celokupni spektar kategorije unutrašnjih neprijatelja („pete kolone“). Da bih izbegli sve zabune, izvesnost prirodnog neprijatelja obezbeđuje određenu hermeneutičku sigurnost dopuštajući opciju da neprijateljstvo ne završi u ratovanju, dok identifikovanje apsolutnog neprijatelja podrazumava angažovanje svih potrebnih (raspoloživih) sredstva za borbu do njegovog potpunog eliminisanja ili neutralisanja. SSSR je, kao centar istočnoblokovske etatiističko-autoritarnе varijante socijalističkog modela, postao pretnja za jugoslovensku partijsku elitu i klasnu revoluciju, pa je posle čuvene Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine, bivši ideološki prijatelj kulturološki pretvoren u neprijatelja.

Međutim, konstruisanje razlika nije otišlo do procesa „satanizacije“ (stvaranjem zlog neprijatelja), ono se na simboličkoj ravni zaustavilo na nivou „prirodnog“ neprijatelja (zbog raznih faktora: zajedničkoj anhtifašističkoj borbi, donekle sličnim klišeima klasne žrtve,

---

³⁴ Platon, *Država.*, op. cit., 470c, str. 160.

ugnjetenosti, herojstva itd): mogući ratni sukob je figurirao kao opcija, ali jednopartijska dominacija je dobila još jednu mitološku zonu razlikovanja samo potencijalno nasilne naravi. Stvorena je vrednosni konzistentna i stabilizovana matrica rezonovanja i ponašanja, jugoslovenski identitet je sadržinski „pokušao“ da mitološki nadvisi bipolarnu podelu sveta (stoga ne čudi okrenutost zemljama Trećeg sveta), ali pri tome nije mogao da u isti vrednosno inkorporira nacionalnu mitologiju. Nacionalna mitovi su se pokazali kao kulturološki persistentnija, u najmanju ruku, nacionalni mitovi iznikli na nekoliko centralnih motiva: zlatno doba, ideal ratnika, žrtvovanje, mučeništvo, izdaja, zavera, spasenje i harizmatički spasilac,³⁵ su svojim paralelnim trajanjem apsorbirali jugoslovenske mitološke pandane, bez obzira na glomaznu mašineriju propagande manipulacije nadgledane i usmeravane od strane partijske elite (a pridodate državnoj represiji).

Rat je počeo „mapom neprijatelja“ na kojoj su Srbi i Crnogorci, kao prijateljski „unifikovana“ nacionalna opcija, sa Hrvatima, Bošnjacima i Albancima imali uzajamni status apsolutnih (smrtnih) neprijatelji. Takva konstelaciju je saglasna sa shvatanjem da se ultimativno zlo ishodišno pre konceptualizuje kroz razlikovanje na nivou neprijatelja koji su imali neku vrstu prijateljskog odnosa, u slučaju druge Jugoslavije: život u zajedničkoj federativnoj državi uspostavljenoj na idealu bratstva i jedinstva naroda i narodnosti, nego kroz razlikovanje koje je povezano sa spoljnim neprijateljima.³⁶ Tome se može dodati i činjenica da je takav tip neprijateljstva uvek upućen na konstrukciju esencijalnih razlika koje nisu egzistirale pre same konfrontacije (u slučaju Srba i Hrvata, kao i Srba i Muslimana, taj proces se mogao izraziti kao „narcizam malih razlika“).³⁷ Formilisanje tih novih razlika često generiše nasilje, jer se nameće potreba za nedvosmislenim, rigidnim supstratom neprijateljstva, koji je vrednosno dovoljno intenzivan da se preko njega izrazi nova kolektivna drugost i opravda ulazak u rat.

Srpska idejna formulacija neprijatelja, kao izraz narodne, mitsko slobodarske političke kulture,³⁸ se bitno gradila oko Kosovskog mita i sa njime povezanim setom predstava o apstraktnom „konačnom“ neprijatelju (recimo uslovno- apstraktnom dušmaninu)³⁹- visoko postavljenoj nacionalnoj alegoriji anonimnog, nekonkretizovanog neprijatelja (u smislu

---

³⁵ Tismaneanu, V. *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton University Press, Princeton, 1998., str. 9.

³⁶ Pagels, E. *The Origin of Satan*. Vintage Books, New York, 1995.

³⁷ Ignatieff, M. *The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*. Henry Holt and Company, New York, 1998., str. 38.

³⁸ Matić, M. „Politička kultura.” u: *Enciklopedija političke kulture*. Savremena administracija, Beograd, 1993. str. 838, 839.

³⁹ Dušmanin (od turske reči *dusman*- neprijatelj), reč koja se u srpskom jeziku konotativno povezuje sa moralnom iskvarenošću, to jest sa moralnim zlom), dok reč neprijatelj isključuje ekstremne moralne implikacije.

njegovog perceptivno sublimiranog vanvremenskog modela), kome se mora pružiti otpor ili se nužno gubi srpski identitet. Kao glavne implikacije kosovskog mita na ovome nivou možemo odrediti: (1) ideju „nebeskog neprijatelja“ zasnovanu na ideji „nebeskog naroda“; (2) „nebeski neprijatelj“ predstavlja nešto više nepravedno, pa je važna pretpostavka svih srpskih neprijatelja viša, dijabolička ili velika nepravednost, oni su moralno pozicionirani kao zlo per se; (3) „nebeski neprijatelj“ nije samo nacionalni neprijatelj, on je i opšte zlo, pobediti neprijatelja značilo je vratiti celom hrišćanskom svetu pravednost; (4) s obzirom da se srpski „nebeski narod“ bori protiv „nebeskog neprijatelja“, on je nužno i oslobodilački narod, narod slobode, i a priori pravedan narod. Dodajmo ovome i: (1) ideju samobitnosti- zbog činjenice da se srpski životni prostor oduvek nalazio u sferi interesa dominantnih svetskih sile iz okruženja, koji su uvek tendirale ka tome da mu oduzme slobodu, Srbi su se suštinski nalazili u „stalnom“ ratu, pa su, saobrazno tome, razvili izuzetno snažno utemeljen kolektivni identitet;⁴⁰ (2) ideju važnosti i žrtvovanja- Srbi ne ratuju sa malima, „epigonima i satelitima“ velikih sila, već uvek sa najmoćnijima, pa je svaka žrtva opravdana ukoliko vodi ka očuvanju ili borbi za nezavisnost; i (3) ideju „civilizacijske amalgamacije“ i nezahvalnosti susednih nacija- Srbi su za Orijent uvek predstavljali Okcident, a za Okcident Orijent, dok su oni kojima su donosili slobodu uvek nalazili razloga da ih proglašavaju tiranima.

Sve to u sticaju, zajedno sa autoritarnim poretkom Slobodana Miloševića, zasnovanog na instrumentalizovanim mitološkim konstrukcijama rata kao „armagedonske“ kolizije između „kapitalizma i socijalizma“, „liberalizma i socijal-demokratije švedskog tipa“, te konačnog obračuna sa Novim svetskim poretom, dovelo je do toga da se nacije iz okruženja tretiraju kao posredni nosioci velikog zla i da time postanu neprijatelji protiv kojih je sve dozvoljeno i protiv kojih se nemilosrdnost traži i zahteva. Ideal Miloševićevog neprijatelja je bio apsolutni neprijatelj, materijalizovan u Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj Uniji, jasno označen kao globalno i ultimativno zlo u binarnom moralnom kodu, čiji je pol „miloševićevskog srpskog dobra“ bio podvučen ideološkim populističkim premisama zasnovanim na selektivnom korišćenju istorije i metaforama borbe protiv klasne i neokolonijalne potlačenosti karakterističnim za diskurs druge Jugoslavije. Miloševićev jezik mržnje je bio sačinjen od emocionalnog patosa koji je na simboličkoj ravni uvek inklinirao ka tome da bude anacionalan u objašnjenju svih akcija koju su preduzimate u smeru ratovanja (on je samo štito prava Srba), dok je njegova dramatičnost uvek podrazumevala osvetničku retoriku nepravedno napadnutog od strane domaćih izdajnika, ustašoidnih elemenata i

---

⁴⁰ Matic, M. *Srpska politička tradicija*. Insitut za političke studije, Beograd, 1998., str. 26.

islamskih fundamentalista. Na kraju, put koji je počeo na proslavi 600- godišnjice Kosovske bitke 1989. godine završio se gubitkom tog istog Kosova 11 godina kasnije, u okruženju definisanom preko smrtnih neprijatelja.

Više ili manje, svi naponi za potpunu političku konsolidaciju bivšeg ex-jugoslovenskog prostora su povezani sa definisanjem kulturnog-koda neprijatelja kao bitnim delom šireg, još uvek izraženog, forsiranja nacionalnog kao rezultata persuazivnog delovanja elita. Srpska politička elita, demokratske provenijencije, od propasti režima Slobodana Miloševića, je usmerena ka tome da se odnosi među nacijama ex-Jugoslavije zasnuju na novim pretpostavkama. Za taj proces, koji je značajno opterećen ratnim zločinima, bombardovanjem Srbije, izlaskom Crne Gore iz Svezne republike Jugoslavije i proklamovanjem nezavisnosti Kosova, može se reći da onoliko koliko se u određenju neprijatelja, kao dela profilisanja nacionalnog identiteta, pojavljuje atribut „zlo“, toliko se povećava verovatnoća nasilja, dok sintagma „opasan neprijatelj“ opredmećuje rizik. Ergo, malicioznost, kao „čista zloba“, je deterministička, a opasnost je probabilistička. Opasnost otvara prostor i za nenasilne angažmane, a novoustanovljena srpska percepcija jugoslovenskih nacija od „zlih dušmanina“ ide ka normalnim neprijateljima (sa kojima je moguće i nužno pregovarati bez obzira na sve potencijalne razmirice i nesuglasice).

4. Zaključak

Ideja neprijatelja zapravo manifestuje širok spektar mogućnosti i izbora u razumevanju, razmatranju i reagovanja na nesuglasice i opasnosti. Čak i pozicija obeležena neprijateljstvom kao rezultatom nemanja izbora, što svakako može biti slučaj, često predstavlja svojevrsnu odluku. Ideja neprijatelja se oslanja na emocije i ideje koje prethode samoj politici, ona je derivirana iz šireg kulturološkog mišljenja, omeđana aksiomatskim uverenjima, mitologijama, ikonografijom, ritualima i stereotipovima, koje pokušava da pruži odgovore na pitanja povezana sa egzistencijom, poretkom i stradanjima. Ona raspolaže sa nezavisnom logikom koja se sastoji od „hermeneutičke potreba“ da se da smisao nasilju i opasnosti. U tom smislu, bez obzira da li polazimo od pretpostavke da je rat inherentan ljudskoj prirodi, postoji set mogućnosti povezanih sa našom percepcijom, smislom i reakcijama u odnosu na fenomen neprijateljstva, a naše ideje i predstave proširuju ili sužavaju polje izbora, to jest dostupnih mogućnosti.

Literatura

1. Aristotel, *Retorika*. Nezavisna izdanja 40, Beograd, 1987.
2. Buck-Morss, S. *Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West*. MIT Press, Cambridge, 2000.
3. Desch, M. C. „It is Kind to be Cruel: The Humanity of American Realism.“ *Review of International Studies*, 29(3), 2003., str. 415-426.
4. Marder, M. „Carl Schmitt and the Risk of the Political.“ *Telos*, 132, 2005., str. 5-24.
5. Matić, M. *Mit i Politika*. Čigoja štampa, Beograd, 1998.
6. Matić, M. *Srpska politička tradicija*. Insitut za političke studije, Beograd, 1998.
7. Matić, M. *O srpskom političkom obrascu*. Službeni list, Beograd, 2000.
8. McCormick, J. P. „Irrational Choice and Mortal Combat as Political Destiny: The Essential Carl Schmitt.“ *Annual Review of Political Science*, 10, 2007., str. 315-339.
9. Mearsheimer, J. *The Tragedy of Great Power Politics*. W.W. Norton and Company, New York, 1999.
10. Pagels, E. *The Origin of Satan*. Vintage Books, New York, 1995.
11. Platon, *Država*. Beogradski grafičko-izdavački zavod, Beograd, 1983.
12. Rousseau, D. L. *Identifying Threats and Threatening Identities: The Social Construction of Realism and Liberalism*. Stanford University Press, Stanford, 2006.
13. Samardžić, S. (ur.) *Norma i odluka: Karl Šmit i njegovi kritičari*. Filip Višnjić, Beograd, 2001.
14. Scheuerman, W. *Carl Schmitt: The End of Law*. Rowman & Littlefield, Lanham, 1999.
15. Schmitt, C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, Chicago, 1996.
16. Schmitt, C. *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. Telos Press, New York, 2003.
17. Schmitt, C. *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. University of Chicago Press, Chicago, 2005.
18. Schmitt, C. *Constitutional Theory*. Duke University Press, Durham, 2008.
19. Schwab, G. „Introduction.“ u Schmitt, C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, Chicago, 1996., str. 3-17.
20. Wendt, A. „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics.“ *International Organization*, 46(2), 1992., str. 391-425.
21. Wendt, A. „Why a World State is Inevitable.“ *European Journal of International Relations*, 9(4), 2003., str. 491-542.

22. Hobsbawm, E. „Introduction: Inventing Traditions.“ u Hobsbawm, E. i Ranger, T. (ur.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985., str. 1-15.
23. Tismaneanu, V. *Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*. Princeton University Press, Princeton, 1998.

Djordje Stojanovic, PhD

Faculty for European Studies of Law and Political Science, Singidunum University, Novi Sad

Ideational formulation of the enemy: the case of Serbia

Summary

The first part of the article analyzes the relevance and fundamental characteristics of Carl Schmitt's „ontic“ friend-enemy distinction for the formulation of the international system and compares his „realistic“ exclusion-based view of identity with the constructivist inclusion-based view of identity. In the second part, the article discusses phenomenon of enmity as one of the most important issues for the consolidation of interethnic relations in the external and internal functioning of independent countries that emerged from the breakup of Yugoslavia. In this context, we can see significant change in the content of Serbian post-war enemy idea: public status of radical regional (mortal) foe is replaced by the public status of normal regional enemy, the category of „evil foe“ with the category of dangerous enemy. Such ideational transformation defines political field for more efficient nonviolent approaches to interethnic problems, but doesn't guarantee the disappearance of violent interethnic conflicts in toto.

Keywords: enemy, identity, national conflicts, Serbia, Carl Schmitt.